

В І Д Г У К
офіційного опонента
на дисертацію Барегамян Сюзанни Хоренівни
«Конституційне право на працю та його реалізація в умовах європейської
міждержавної інтеграції»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Глибоке вивчення і критичний аналіз тексту поданої на захист дисертації, автореферату та наукових праць здобувача, опублікованих за обраною темою, дають підстави зробити наступний висновок.

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження. Розбудова в Україні соціальної правової держави, зростання рівня правосвідомості сторін соціально-трудових відносин та подальше формування громадянського суспільства поставили в коло найбільш актуальних обговорюваних питань проблему реформування законодавства з метою підвищення ефективності забезпечення реалізації прав і свобод людини. Тому одним з найважливіших завдань на сучасному етапі суспільного розвитку є вироблення концептуальних підходів до оновлення законодавства, яке б відповідало сучасним реаліям розвитку держави та кращим міжнародним зразкам закріплення та реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі, конституційного права на працю.

Проблема утвердження і забезпечення права на працю набуває особливої актуальності в умовах розвитку нових технологій (роботизація, штучний інтелект), глобалізації світової економіки з її несприятливими соціальними наслідками, збільшення обсягу зовнішньої трудової міграції. В умовах ринкової економіки і євроінтеграційних прагнень України актуальною є реформа національного трудового законодавства, яку неможливо здійснити без врахування позитивного зарубіжного досвіду та єдиних міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав особистості. Наявність перманентних кризових

явищ у політиці й економіці, недостатньо розвинута система соціального партнерства, суперечності у взаємовідносинах працівників, роботодавців і держави лише загострюють недоліки національного законодавства, виступають каталізаторами усвідомлення суспільних потреб в його реформуванні та стимулюють до пошуку оптимальної моделі забезпечення права на працю, яка б відповідала національним інтересам держави та подальшому просуванню України на шляху європейської інтеграції.

Питань правового регулювання, забезпечення та реалізації права на працю в різні часи торкалися у своїх працях відомі вітчизняні та зарубіжні науковці: М. О. Баймуратов, Ю. М. Бисага, Ю. О. Волошин, М. М. Грекова, Ю. П. Дмитренко, А. С. Довгерт, В. І. Євінгов, В. В. Жернаков, В. М. Кампо, А. М. Колодій, О. В. Малько, М. М. Марченко, М. І. Матузов, В. С. Нерсисянц, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, С. В. Попов, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, П. М. Рабінович, Ю. І. Римаренко, Д. О. Саблін, О. Ф. Скакун, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. Є. Чіркін, С. Б. Чехович, Ю. С. Шемшученко, О. М. Ярошенко та ін.

Вказана проблематика у вітчизняній юриспруденції неодноразово досліджувалася на дисертаційному рівні, зокрема, за останні роки виконані роботи в рамках трудового права (Попов С. В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах (дис. д.ю.н., 2010р.), Яцкевич, І. І. Правове регулювання юридичних гарантій реалізації особою права на працю (дис. к.ю.н., 2016)), міжнародного права (Білозір О. В. Міжнародно-правове регулювання трудової міграції в рамках Європейського Союзу (дис. к.ю.н., 2014р.), теорії та історії держави і права (Запара, С. І. Генеза та доктринальні засади інституту захисту права на працю в сучасній Україні (дис. д.ю.н., 2014р), конституційного права (Хромей В. В. Конституційне право людини на працю та гарантії його реалізації (дис. к.ю.н., 2016р.).

Проте конституційне право на працю та його реалізація в умовах європейської міждержавної інтеграції не досліджувалося на дисертаційному рівні в рамках спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне

право. Натомість сучасний стан суспільного розвитку переконливо свідчить про необхідність дослідження конституційного права на працю з урахуванням міжнародних трудових стандартів, а також накопиченого та апробованого європейського досвіду регулювання означених питань.

Означені фактори зумовлюють актуальність проблеми концептуального осмислення теоретичних та прикладних аспектів забезпечення конституційного права на працю та його реалізації в умовах євроінтеграції України, а відтак – і значущість теми дисертаційного дослідження С. Х. Барегамян для розвитку конституційного права та вітчизняної юриспруденції в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Подана на захист дисертація виконана відповідно до теми кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету «Актуальні конституційні та міжнародно-правові проблеми становлення, розвитку та функціонування публічної влади в Україні в умовах міждержавної інтеграції» (номер державної реєстрації 0108U008427). Дисертаційна робота виконувалась в рамках держбюджетної науково-дослідної теми кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету «Формування правового механізму забезпечення європейських стандартів в умовах міждержавної інтеграції України» (номер державної реєстрації 0111U010449).

Мета дисертаційного дослідження сформульована досить лаконічно, але водночас ємко, коректно, науково обґрунтовано і виважено, а його *задачі* сформульовані системно і досить добре корелюють з означеною метою. *Об'єкт і предмет* дослідження повною мірою укладаються у рамки наукової спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Методи дослідження, обрані дисертантом, є цілком сучасними, ефективними й адекватними поставленим цілям і задачам. Методологічну основу дисертації складає комплекс загальнонаукових методів пізнання об'єктивної дійсності, що базуються на діалектичному підході до об'єкта, який досліджується, і спеціальних наукових методів.

Так, застосування діалектичного методу пізнання дозволило провести дослідження конституційного права на працю України під впливом міжнародних трудових стандартів у взаємозв'язку та розвитку загальносоціальних і юридичних чинників. За допомогою історико-правового методу досліджувалося становлення та розвиток конституційного права на працю в Україні (підрозділ 1.1). Логіко-семантичний метод дозволив поглибити категоріально-понятійний апарат (підрозділи 1.2, 3.1). Формально-логічний метод дав змогу провести юридичний аналіз чинних правових норм, визначити місце конституційного права на працю в системі соціально-економічних прав людини, виявити проблеми та сформулювати пропозиції (підрозділи 1.2, 1.3, 3.2). Системно-структурний метод використано для дослідження нормативно-правової бази, що регулює конституційне право на працю, та форм його забезпечення (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2). Крім цього, було застосовано статистичний і порівняльно-правовий методи. Статистичний аналіз був використаний для вивчення трудової міграції, забезпечення зайнятості та працевлаштування, сучасного стану правової захищеності працівників (підрозділ 2.3). Порівняльно-правовий метод використано при вивченні прогресивного закордонного досвіду правового регулювання прав у сфері праці, а також у процесі аналізу юридичних норм з метою встановлення впливу та відповідності національного законодавства міжнародним трудовим стандартам (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Усі наукові методи використовувались в їхньому взаємозв'язку, що дозволило здобувачу дослідити проблему системно, всебічно та об'єктивно.

Наукознавча база дослідження виглядає досить потужно, вона налічує 299 найменувань. Нормативною базою дослідження є міжнародно-правові акти, конституційне законодавство України та багатьох європейських держав. Емпіричною базою дослідження стали матеріали практики роботи органів публічної влади України та зарубіжних держав щодо забезпечення реалізації права на працю.

Структура дисертації є логічною, послідовною, раціональною, вона чітко корелює з предметом, метою та завданнями дослідження. Дисертація

складається зі вступу, 3 розділів, що охоплюють 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Загальна характеристика змісту дисертаційного дослідження.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробленості, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі роботи, її методологічна і науковознавча база, а також основні положення, що характеризують наукову новизну проведеного дослідження і виносяться на захист, висвітлюється практичне значення отриманих результатів.

В розділі 1 дисертації аналізується історія законодавчої регламентації та підходи до змісту конституційного права на працю в Україні, досліджується сутність і значення права на працю в системі прав людини, його нормативно-правове регулювання на сучасному етапі суспільного розвитку

У розділі 2 досліджено модернізацію конституційно-правового регулювання права на працю в Україні під впливом міждержавних інтеграційних процесів, розглянуто національні та міжнародні гарантії забезпечення права на працю в Україні та права трудящих-мігрантів, здійснено комплексний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення зайнятості та працевлаштування в Україні, окреслено альтернативні шляхи вирішення проблем у сфері правового регулювання зайнятості, сформульовані рекомендації щодо використання закордонного досвіду правового регулювання зайнятості в Україні.

В розділі 3 дисертації проаналізовано сучасний стан та напрями регулювання конституційно-правових відносин у сфері праці, досліджуються способи захисту та сучасний стан забезпечення органами державної влади прав у сфері праці.

Наукова новизна одержаних результатів є беззаперечною і зумовлена насамперед тим, що рецензована дисертація є однією з перших в українській науці конституційного права спроб розв'язати наукове завдання щодо розкриття реалізації та забезпечення конституційного права на працю громадян на національному рівні та на ринку праці Європейського Союзу.

Позитивно характеризує роботу комплексний аналіз конституційного права на працю у системному взаємозв'язку з іншими соціальними правами.

В дисертації проведено критичний аналіз міжнародних трудових норм та конституційних прав у сфері праці в Україні та виокремлено основні аспекти взаємодії та співвідношення (с. 95). Автор визначає інтернаціоналізацію трудових прав, гарантованих Конституцією України як довгострокову, правову, науково обґрунтовану, закріплену в правових формах діяльності органів публічної влади України трансформацію національних норм права під впливом міжнародних норм, спрямовану на реалізацію положень Конституції України та нормативно-правових актів, міжнародних норм і забезпечення державних гарантій реалізації конституційних прав у сфері праці, захист прав, свобод та інтересів суб'єктів трудових відносин (с. 96).

Для врегулювання проблем зайнятості та легального працевлаштування в сучасних умовах активізації обміну трудовими ресурсами з іншими країнами, вартими уваги є висновки щодо необхідності юридичного і практичного впровадження в Україні гнучких форм зайнятості: позикова праця (аутстаффінг), або лізинг персоналу (outstaffing, leasing); аутсорсинг, або виведення за штат персоналу (outsourcing), які одержали у світовій практиці досить широке поширення. Водночас слід зазначити, що автор фактично ототожнює позикову працю і послуги посередництва у працевлаштуванні, хоч вони за своєю сутністю абсолютно різні. Результатом позикової праці є робота працівника однієї фірми (організації) на іншій фірмі-замовнику (організації-послугоотримувачу), а результатом послуги посередництва у працевлаштуванні є трудовий договір (контракт) між працівником та роботодавцем укладений за посередництва третьої сторони. Тому пропозиції щодо регулювання відповідних відносин в одному розділі проекту Трудового кодексу України (с. 121) є дискусійними.

Вірним є висновок, що удосконалення інституційного забезпечення розвитку ринку праці, модернізація зайнятості неможливі без сучасного законодавчого інструментарію, який відповідав би викликам сьогодення. Ситуація в країні вимагає невідкладного реформування механізмів регулювання

ринку праці та запровадження адекватних заходів для стимулювання зайнятості населення.

В дисертації правильно зазначається, що звинувачувати потрібно не лише працедавців, які намагалися усіма способами утриматися на позиціях диктату, не лише профспілки, що не уміють діяти рішуче і самостійно, не лише працівників і населення в цілому, які не проявляють громадянську активність, але і патерналістську традицію державної політики, яка в сучасних умовах наближення до ЄС намагається діяти старими адміністративними методами (с. 130).

Слушною є теза автора, що нічим непідкріплене перетворення одних органів в інші може призвести до послаблення контрольно-наглядових функцій та відповідних негативних наслідків на ринку праці. Проведення лише адміністративної інтеграції без наділення необхідними ресурсами, як це розуміють багато представників різних, у тому числі й державних органів, не дасть бажаних результатів. Правильно відзначається, що внесенню змін до законодавства щодо зайнятості населення має передувати розробка цілісної стратегії розвитку ринку праці в Україні, узгодженої з інвестиційною, промисловою, податковою, демографічною та соціальною політикою (с. 150).

Зваженим є підхід дисертанта до визначення шляхів вирішення проблем забезпечення права на працю. Автор вірно констатує, що посилення соціальної захищеності працівника є неможливим без його постійної професійної перепідготовки, яка повинна обов'язково здійснюватися впродовж всього трудового життя працівника та забезпечувати зв'язок і безперервність первинного навчання, подальшої перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Аргументованим є висновок, що в даний час конституційно-правові відносини в сфері праці знаходяться в складному етапі: так, з одного боку законодавець усвідомлює, що сфера праці, серйозним чином зачіпає права і свободи людини, вимагає значної «державної присутності», але з іншого боку – ринок праці потребує певної ліберальності законів і правил реалізації людиною своєї трудової функції (с. 165).

Підсумовуючи позитивні моменти рецензованої дисертації, можемо констатувати, що найбільш суттєвими здобутками дисертанта, котрі характеризують наукову новизну і практичну значущість рецензованого дослідження, на наш погляд, є:

- визначення сучасних теоретико-методологічних підходи до концептуального розуміння конституційного права на працю в онтологічному, аксіологічному та праксіологічному аспекті;
- розробка системної моделі інституту захисту конституційного права на працю в Україні національними та міжнародними засобами;
- розвиток положень щодо можливостей правомірного індивідуального самозахисту трудових прав працівником та детальне опрацювання форм такого самозахисту;
- узагальнення зарубіжного досвіду застосування моделей позикової * праці, розробка нових форм та методів реалізації позикової праці як практичного способу здійснення конституційного права на працю громадянами України за кордоном;
- концептуальні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в аспекті забезпечення реалізації конституційного права на працю в Україні та в умовах збільшення обсягу зовнішньої трудової міграції.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки, а також практичні рекомендації можуть бути успішно використані як у законопроектній діяльності, при вдосконаленні конституційного законодавства України, так і в науково-дослідницькій роботі та навчальному процесі при викладанні конституційно-правових дисциплін.

Загалом слід відзначити, що дисертація С. Х. Барегамян відзначається високим науково-методологічним рівнем виконання, вмілим використанням сучасного науково-методологічного арсеналу, виваженістю й обґрунтованістю висновків, високою правовою культурою теоретичних побудов. Ми погоджуємося з позицією автора, висловленою у переважній більшості

висновків і положень наукової новизни, що виносяться на захист, оскільки вони, на наш погляд, є цінними як для конституційного права, так і для теорії і практики державного будівництва в Україні, є достатньо виваженими й обґрунтованими, а відтак заслуговують на увагу як вітчизняного законодавця, так і широкого кола фахівців, усіх, хто долучений до процесу забезпечення реалізації права на працю в Україні. Вважаємо, що задачі, поставлені в роботі, вирішені автором цілком успішно.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної та нової теоретичної проблеми, в зазначеній дисертації міститься низка спірних, неузгоджених і не зовсім обґрунтованих положень:

1. В роботі зазначається, що об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при реалізації та забезпеченні конституційного права на працю в Україні. Проте далі, характеризуючи новизну дослідження, вказується, що дисертаційна робота є однією з перших в українській науці конституційного права спроб розв'язати наукове завдання щодо розкриття реалізації та забезпечення конституційного права на працю громадян на національному рівні та на ринку праці Європейського Союзу. Отже, об'єкт дослідження сформульовано значно вужче ніж той, що фактично досліджений в роботі.

2. Дисертант зазначає, що «у національному законодавстві не приведено відповідно до міжнародних стандартів норми щодо малозабезпеченості та бідності, критерії їх встановлення, з метою посилення дієвості всієї системи соціальних та правових заходів у цій сфері. З метою збільшення впливовості таких стандартних показників як мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія, слід вилучити із законодавства всі положення про розмір забезпечення прожиткового мінімуму й обмежити право уряду використовувати цей інструмент при підготовці державного бюджету та при практичному застосуванні цього розрахункового показника при визначенні розмірів соціальної допомоги. Доцільно внести зміни до законів України щодо вилучення показника «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» як такого, що не відповідає Конституції України. Розробити концепцію реформування оплати

праці, зокрема, підвищити питому вагу заробітної плати в собівартості продукції перш за все за рахунок пошуку внутрішніх резервів зниження частки інших витрат; забезпечити формування єдиної національної ціни праці, здатної забезпечити нормальне відтворення сучасного висококваліфікованого працівника». (с. 92) Бажано було б почути додаткову аргументацію дисертанта щодо висловлених пропозицій по реформуванню оплати праці, а також роз'яснення, яким нормам Конституції України не відповідає показник «рівень забезпечення прожиткового мінімуму».

3. В роботі автор торкається досить складного питання про співвідношення права на працю з іншими соціальними правами, зокрема, правом на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (с. 62) й зазначає, що розбіжність між поняттями «забезпечення достатнього життєвого рівня» та «гарантування мінімальної заробітної плати» в Україні набуває якісно нового наповнення, оскільки розмір останнього менше першого. Рівень мінімальної оплати праці, який встановлений не відповідає реальним витратам, призводить до заниження ціни робочої сили, на нього не можливо існувати. На думку автора законопроект «Про Державний бюджет» на наступний рік обов'язково повинен розроблятися з урахуванням прожиткового мінімуму європейських держав.

Бажано конкретизувати на які європейські держави слід рівнятися, адже в кожній країні своя методика обрахування прожиткового мінімуму, в деяких країнах він високий (Данія, Бельгія), а в інших нижчий (Чехія, Польща). Як відноситься автор до ідеї безумовного базового доходу – концепція, яка передбачає регулярні виплати члену суспільства незалежно від його доходу і наявності в нього роботи. Деякі країни розглядають можливість запровадження безумовного базового доходу.

Збільшуючи розмір мінімальної заробітної плати держава сприяє чи шкодить розвитку економіки, чи не перекладає таким чином держава на роботодавця державні зобов'язання соціального характеру? В ході прилюдного захисту добре було б з'ясувати думку здобувача щодо означених питань.

4. В дисертації (с. 65) зазначається: «Відповідно до ст. 364 Трудового

кодексу № 1658, невиконання роботодавцем передбачених колективним або трудовим договором обов'язків щодо надання працівникові матеріальних благ і послуг дає працівникові право на стягнення з роботодавця вартості зазначених благ і послуг відповідно до роздрібних цін, що склалися в даній місцевості, незалежно від того, чи здійснював працівник витрати в порядку оплати цих благ і послуг».

Стаття ст. 364 вказаного законопроекту не містить наведеної дисертантом норми. Необхідно з'ясувати, це помилка, чи запропонована автором нова редакція ст. 364 проекту Трудового кодексу України.

5. Здобувач вважає, що доцільно доповнити ст. 364 законопроекту Трудового кодексу України, додавши норму, яка б зобов'язувала роботодавця у разі порушення встановлених строків виплати працівнику заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат, сплатити: при затримці виплат до 10 календарних днів – у розмірі 10 відсотків від не виплачених сум; при затримці виплат до 30 календарних днів – у розмірі 20 відсотків від виплачених сум; при затримці виплат до 60 календарних днів – у розмірі 50 відсотків від виплачених сум; при затримці виплат понад 90 календарних днів – у розмірі 100 відсотків від не виплачених сум (с. 65).

В аспекті проведеного дослідження бажано з'ясувати, в законодавстві яких європейських держав передбачена кримінальна та адміністративна відповідальність за порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, або виплату їх не в повному обсязі, а також закріплені норми, які б встановлювали штрафи в таких чи інших розмірах, як це пропонується здобувачем.

6. В дисертації мають місце деякі неточності. Автор зазначає, що суму щомісячного страхового внеску особа визначає сама, але вона не може бути менше 33,7% від мінімальної зарплати (с. 123) За Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 8 липня 2010 р., відповідно до договорів про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, для

громадян України, які працюють або постійно проживають за межами України єдиний внесок встановлюється у розмірі не меншому ніж 22 % д від мінімальної зарплати.

Окрім цього, в роботі зазначається, що «Спеціальними органами працевлаштування виступають Державна служба зайнятості України, Державна інспекція України з питань праці...» (с. 141).

Державна інспекція України з питань праці реорганізована в Державну службу України з питань праці (Постанова КМУ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 442 від 10 вересня 2014 р.), відповідно неправильним є посилання на Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 386 / 2011 «Про положення про Державну інспекцію України з питань праці», а також Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 19/2013 «Про Державну службу зайнятості України». Положення про державну службу зайнятості, затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України № 1543 від 15.12.2016р. При цьому в підрозділі 3.2 Конституційно-правові засади посилення юридичних гарантій реалізації та захисту права на працю в Україні, автор уже не допускав вказаних помилок.

В переліку умовних позначень вказано «ТК – Трудовий кодекс», в дисертації зустрічається «Трудового кодексу України» (с. 65, 75), «Трудового кодексу» (с. 73, 77), законопроекту Кодексу (с. 75), ТКУ (с. 77)

В роботі є деякі помилки, неправильний переклад з російської мови: «...переклади й звільнення трудящих...» (с. 32), напевно мова йде про «переведення та звільнення»; «орудій виробництва» (с. 50), напевно мова йде про «засоби виробництва»; незрозуміло, що хотіла сказати дисертант говорячи «...повзунах з гендерною рівністю на ринку праці...» (с. 133) тощо.

Проте зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, не знижують його наукового рівня, не применшують його цінність для науковців і практичних працівників, а спрямовані на те, аби стати підґрунтям наукової дискусії та окреслити напрями подальшої розробки даної проблеми.

Загалом, дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, котра містить вирішення наукового завдання, що має суттєве значення для конституційного права. Основні результати дисертації досить повно викладені в 17 наукових публікаціях, серед яких 8 статей у фахових виданнях із юридичних наук, з них 5 статей надруковані у виданнях, що включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща), тезах 9 доповідей на науково-практичних конференціях. Порівняння текстів дисертації та автореферату свідчить про те, що їх основний зміст є тотожним.

На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація «Конституційне право на працю та його реалізація в умовах європейської міждержавної інтеграції» за змістом та формою відповідає вимогам п. п. 9, 11 чинного Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор Барегамян Сюзанна Хоренівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

професор кафедри державного будівництва

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого,

доктор юридичних наук, професор

П. М. Любченко

12 квітня 2018 р.

